

GÖBEKLİ TEPE'DEN EDESSA'YA

ŞANLIURFA

Yusuf ALBAYRAK

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

GÖBEKLİ TEPE'DEN EDESSA'YA
ŞANLIURFA

Yusuf ALBAYRAK

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI
Göbekli Tepe'den Edessa'ya Şanlıurfa
Yusuf ALBAYRAK

Yayımlayan
Nezih BAŞGELEN

Düzenleme
Serdar KIRAN

Kapak Tasarımı
Semih MUTLU

Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı 2022

ISBN: 978-605-396-572-5

©2022 Arkeoloji ve Sanat Yayınları Tur. San. Tic. Ltd. Şti.
Hayriye Cad. Cezayir Sok. No: 5/2 Beyoğlu-İstanbul
Her türlü yayın hakkı saklıdır / All rights reserved.
Yayınevinin ve yazarın yazılı izni olmaksızın elektronik mekanik,
fotokopi ve benzeri araçlarla ya da diğer kaydedici cihazlarla
kopyalanamaz, aktarılamaz ve çoğaltılamaz.
Sertifika No: 43899

Baskı-Cilt: Optimum Basım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
Küçükçekmece/İSTANBUL Sertifika No: 41707

Kitabevi/Satış Mağazası
arkeopera
Yeniçarşı Cad. No: 66/A 34433, Galatasaray
Beyoğlu-İstanbul Tel.: 0212 249 92 26
www.arkeolojisanat.com / info@arkeolojisanat.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11

FOREWORD 13

INTRODUCTION 15

GİRİŞ 17

I. URFA VE YAKIN ÇEVRESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI 23

A. KONUMU 23

B. İKLİMİ 26

C. FLORA VE FAUNA 26

II. URFA VE YAKIN ÇEVRESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ 31

A. Urfa ve Yakın Çevresinde Yapılan Araştırma ve Kazılar 31

B. Urfa ve Yakın Çevresinin Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi 34

a. Yontma Taş Devri (Paleolitik Devir) 34

b. Cilalı Taş Devri (Neolitik Devir) 37

c. Bakır Devri (Kalkolitik Devir) 39

d. Tunç Devri (Bronz Devri) 41

e. Demir Devri 44

C. URFA'DA EDESSA ŞEHRİNİN KURULMASI 47

D. URFA'DA ABGAR (OSROENE-EDESSA) KRALLIĞI 51

E. URFA'DA BİZANS-İSLAM VE TÜRKLER DÖNEMİ 69

III. URFA'DA DİNİ İNANIŞLAR 77

1. PAGANİZM İNANCI 77

2. HIRİSTİYANLIK İNANCI 85

3. ORPHEUS KÜLTÜ VE AHİRET İNANCI 95

4. YAHUDİLİK İNANCI 96

5. YAHUDİLER VE Hz. İBRAHİM 97

6. Hz. MUSA 103

IV. URFA'DA SOSYAL VE KÜLTÜREL YAŞAM 107

V. URFA'DA ARKEOLOJİK ALANLAR VE ARKEOLOJİK VERİLER 115

A. URFA MERKEZ İLÇE 115

1. BÜYÜK SENEMAĞARA TAŞ YAPILARI 115

2. ÇARDAK MANASTIRI 117

3. ÇİMDİN KALE 118

4. DEYR YAKUP MANASTIRI 118

5. GÖBEKLİ TEPE 120

6. GÜRCÜ TEPE 185

7. HARBETSUVAN TEPE 188

8. KARAHANTEPE 189

9. KAZANE / GAZNE (KONUKLU) 197
10. SOĞMATAR 198
11. SULTANTEPE 223
12. URFA KALESİ ve BALIKLI GÖL 226
13. YENİ MAHALLE (BALIKLI GÖL) HÖYÜĞÜ 231
14. Araştırması Yapılıp Henüz Kazı Çalışmaları Yapılmayan Alanlar 234
Ambar Tepe, Anaz (Duru) 234
Aşağı Şeyek - Şebek (Sefalı) 234
Atatürk Köyü (Seksen Ören-Suveren), Bakırtaş (Şıhrın) 236
Bedri İbo Tepe, Büyük Keşişlik (Büyük Alanlı) Köyü 236
Büyük Tülmen (Tilmen) Höyük 236
Çakmak Harabesi 236
Çiftlik Tepe (Turluk) 237
Dağyamacı Köyü Doğu Mevkii, Edene (Gürpınar) 237
Gleye Allas Tepesi 215
Göktepe, Gölpınar, Gre Hut Höyüğü (Ayanlar) 238-240
Halil Ali Tepe, Hamzan Tepe 240
Hasantepe, Kap (Tepedağ) 242
Karaköprü, Karaharabe 243
Keçi Kıran / Keçikıran (Çığran) 243
Kırk Mağara, Kızılburç Köyü 243
Kız Tepesi Köprülük, Kurt Tepesi 244
Kurucuk, Külaflı Tepe, Külünçe (Omurca) 245-246
Mamos Tepe, Maşuk Köyü Civarı 246
Örenli (Gıseyır) Köyü, Özlü, Selamet Köyü 246-247
Sırrın (Sırın) Höyük, Sumaklı Köyü 247
Süpürgelik Tepe, Şıh Mahsut (Maksut/Mesut) 248
Terzi Köyü, Ulubağ, Yazılı Kavak (Taşlık Tepe) 248
Yeniköy / Yeni Köy, Yıldızlı Köyü 248
B. URFA AKÇAKALE İLÇESİ 249
1. Araştırması Yapılıp Henüz Kazı Çalışmaları Yapılmayan Alanlar 249
Aşağı Deren (Deran), Bolatlar (Şıh Yakup) 249
Burhan Tepe (Sınır Gören / Sınırgören Köyü) 249
Gentari, Hamdi Tepe, Kara Tarla 249
Karatepe (Tel Esvet), Koruklu Tepesi 250
Mesudiye, Öncül 250
Sağlam Havşan Mevkii 250
Yukarı Beğdeş / Beydaş (Tel Fiddan in Muhaymit) 250
C. URFA BİRECİK İLÇESİ 250
1. AKARÇAY TEPE 250
2. AKARÇAY TEPE HÖYÜK 253

3. APEMEİA HÖYÜK 254
4. BİRECİK BARAJI MEZARLIĞI 255
5. FISTIKLI (ZEYTİNLİBAHÇE YANI I) HÖYÜK 256
6. GRE VİRİKE 257
7. HACINEBİ HÖYÜK (HACINEBİ MEZARLIĞI) 259
8. HARABEBEZİKAN 260
9. MEZRA – TELEİLAT 261
10. SAYBURÇ 265
11. SURTEPE HÖYÜK 267
12. TİLBEŞ 268
13. TİLVEZ HÖYÜK 269
14. ZEYTİNLİ BAHÇE HÖYÜK 269
15. Araştırması Yapılıp Henüz Kazı Çalışması Yapılmayan Alanlar 270
Akçakuyu, Arslanlı Höyük, Askerin Tepesi 270
Camuz Tepe, Cuma Tepesi 270
Eski Beyaz Harabe, Han Höyük 271
Höyüklü Tarla, Kabir Höyük, Kale Höyük 271
Karakız Höyük, Karapınar Höyük 271
Kısakuyu Höyüğü, Mengelli Höyük 272
Şavi Höyük, Tilmusa Höyük 272
D. URFA BOZOVA İLÇESİ 272
1. BİRİS MEZARLIĞI 272
2. ÇARMELİK KERVANSARAYI 273
3. KUMAR TEPE 274
4. KURBAN HÖYÜK 275
5. LİDAR HÖYÜK 278
6. SÖĞÜT TARLASI 281
7. TİTRİŞ HÖYÜK 282
8. Araştırması Yapılıp Henüz Kazı Çalışması Yapılmayan Alanlar 284
Akçahisar Höyük 284
Değirmentepe, Karmitli Höyük 284
Sepet Harabesi, Şaşkan Büyüktepe 284-285
Tatarhöyük, Uluk Mevkii 285
Yaslıca Höyük 286
E. URFA CEYLANPINAR İLÇESİ 286
1. Araştırması Yapılıp Henüz Kazı Çalışması Yapılmayan Alanlar 286
Abbes 286
Aşağı Tell Arbit, Gir / Tell-Tepe 286
Kartal (Kartal Köyü / Mevkii) 286
Kasr el-Esved 287
Sorkah 287

F. URFA HARRAN İLÇESİ 287
1. AŞAĞI YARIMCA 287
2. BAZDA MAĞARALARI 287
3. HAN EL BARÜR 288
4. HARRAN 289
5. ŞUAYB ŞEHRİ 308
6. Araştırması Yapılıp Henüz Kazı Çalışması Yapılmayan Alanlar 308
Arıklı (Tilkicik), Bagiye Tepe (Balkır Köyü) 308
Bozyazı 309
Çolpan (Şuvat), Çemre (Duran) 309
Eski Harran, Halava 309
Köyeştepe (Bükdere-Er Hayat) 309
Kubiye, Meydankapı (Hizan Höyük) 309-310
Öncüler (Kayde), Parapara 310
Resimtepe (Hora-Andaç Köyü) 310
Seferköy Höyük, Suvacık / Savacık 310
Tel Mahruk, Telediriç Tepe (Tilkili) 310
Tell İdris, Uzunyol (Köran) 311
Yardımlı (Nassar) 311
G. URFA HİLVAN İLÇESİ 311
1. NEVALİ ÇORİ 311
2. Araştırması Yapılıp Henüz Kazı Çalışması Yapılmayan Alanlar 321
Aslanlı (Aslanlu), Çekiş Sırtı 321-322
Göktepe Höyük, Sugeçen (Meyan / Meyane) 322
H. URFA SİVEREK İLÇESİ 323
1. ÇAVİ TARLASI 323
2. HASSEK HÖYÜK 324
3. Araştırması Yapılıp Henüz Kazı Çalışması Yapılmayan Alanlar 325
Çomak Höyük, Haçgöz / Hacıgöz (Yeşilçat) 325-326
Siverek Höyük, Taşlık (Aşağı Taşlı) Köyü 326-327
Taşlı Tepe, Toprakkale Höyük 327-329
İ. URFA SURUÇ İLÇESİ 329
1. ABAMOR HÖYÜK 329
2. Araştırması Yapılıp Henüz Kazı Çalışması Yapılmayan Alanlar 330
Değirmen Han, Girik Tepe (Dumlu Kuyu) 330-331
Hamilo Çortuk, Höyüktepe (Timinali) 331
Karahöyük, Kıraç Tepe 332
Sadık Çelik Tarlası, Şeyhis 333
Tavik Tepe, Zeki 333-334
J. URFA VİRANŞEHİR İLÇESİ 334
1. Araştırması Yapılıp Henüz Kazı Çalışması Yapılmayan Alanlar 334

Başaran Höyük, Başaran-Herzo Tepesi 338
Karatepe, Kasr'ül Benat 339
Kocanizam Tepesi, Martyrionu Kalıntıları 340
Orta Tell Arbit, Sefer Tepe (Yukarı Darik Harabesi) 341
Tell Hınne, Zibini Höyük 341
VI. URFA MERKEZDEKİ NEKROPOLLER 343
1. Urfa Kale Eteği Nekropol Alanı 318
2. Kızılkoyun Nekropol Alanı 356
VII. URFA'DA ELE GEÇEN MOZAİKLER 359
1. URFA NEKROPOLLERİNDE ELE GEÇEN MOZAİKLER 363
A. AİLE TASVİRLİ MOZAİKLER 363
a. Aftuha Mozaiği 363
b. Abgar Mozaiği 364
c. Aile Portresi (Muqumi) Mozaiği 365
d. Barhadad Mozaiği 367
e. Tripod (Üç Ayaklı Sepha) Mozaiği 368
f. Gerno oğlu Ma'na Mozaiği 370
g. Barba şamin oğlu Barma'na Mozaiği 371
h. Cenaze Şöleni Mozaiği I 372
i. Cenaze Şöleni Mozaiği II 374
j. Cenaze Şöleni Mozaiği III 376
k. Balay Mozaiği 379
l. Gadya Ailesi Mozaiği 380
m. Abdu Ailesi Mozaiği 382
B. NEKROPOLLERDE BULUNAN DİĞER MOZAİKLE 383
a. Süryanice Yazılı Haçlı Mozaik 383
b. Freskli Kaya Mezar Odası 384
C. MİTOLOJİK FİGÜRLÜ MOZAİKLER 386
a. Prometheus Mozaiği 386
b. Orpheus Mozaikleri 387
1. Orpheus Mozaiği 1 388
2. Orpheus mozaiği 2 389
c. Phoenix (Zümrüd'ü Anka Kuşu) Mozaiği 392
d. Azizos ve Monimos Mozaiği 393
D. GEOMETRİK DESENLİ MOZAİKLER 394
a. Dört Uçlu Yıldız Mozaiği 394
b. Küpler Mozaiği 395
E. DOĞU ROMA MOZAİKLERİ 396
1. Amazonlar Villası Mozaikleri 396
a. Akhilleus Mozaiği 397
b. Avlanan Amazonlar Mozaiği 404
c. Ana Salon Mozaiği 408

d. Ktisis Mozaiği 410
e. Zebra Götüren Zenci Mozaiği 411
F. DİĞER MOZAİKLER 412
a. Yolbilen Mozaiği 412
b. Hayvanlı Mozaik 413
c. Mozaik Sanatçıkarı Gura ve Saba Mozaiği 414
d. Hazinedere Şehitlik Mozaiği 415
SONUÇ 417
CONCLUSION 419
KISALTMALAR VE KAYNAKÇA 422
YAZAR HAKKINDA 470